

KİŞİ GÜVENLİĞİ, İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ, SİYASİ PARTİLER AÇISINDAN KOPENHAG SİYASİ KRİTERLERİ VE 2001 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ*

Sibel İnceoğlu**

Özet***

Avrupa Birliği ekonomik menfaatler seviyesinde bir bütünleşmenin ötesinde siyasi bir bütünleşmeyi de içermektedir. Bu bütünleşmede, ortak bir ekonomi kadar ortak bir insan hakları ve demokrasi düşüncesi de yer almaktadır. Bu yaklaşım AB'ne aday ülkelerin uyması gereken Kopenhag Kriterlerine de yansımıştır. Bu konuda, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de öngörülmuş olan ilerleme raporları (1998,1999, 2000 ve 2001) ve katılım Ortaklığı Belgesi AB'nin beklentilerini somutlaştırmaktadır. Bu makalede Kopenhag Kriterlerine uyum için 2001 yılında gerçekleşen Anayasa değişiklikleri bu belirtilen belgeler ve Ulusal Program ışığında, üç konu açısından değerlendirilmektedir. Bu konular, kişi güvenliği, işkence, ifade özgürlüğü ve parti kapatma rejimidir. Bu makalede Anayasa değişiklikleriyle kat edilen yolun öneminin vurgulanmasının yanı sıra, bazı Anayasal, yasal ve uygulama değişikliklerinin yapılması ihtiyacının halen mevcut olduğu üzerinde durulmaktadır.

Giriş

Avrupa Birliği, teknik ihtiyaçlar ve ekonomik menfaatler çerçevesinde bütünleşmeyi hedefleyen bir hukuk düzeni olduğu kadar, insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi alanında minimum standartların yaratılması ile

* Bu makale, 24-25 Haziran 2000 tarihli, "Kopenhag Kriterleri" başlıklı Sempozyumda sunulan bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bildiri için bkz. Sibel İnceoğlu, "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Anayasal Öncelikler", *Kopenhag Kriterleri*, İstanbul Barosu İHM yay., İstanbul 2001, s. 272-313.

** Yard. Doç.Dr. M.Ü. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku A.B.D. öğretim üyesi.

*** For the summary in English, see the end page of the article.

siyasi birliğin de bir ölçüde gerçekleştirilmesini hedefleyen bir hukuk düzenidir.. Avrupa Birliği ekonomi kadar, siyasi kimlik, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları standartlarına ilişkin ortak idealler ve değerlere dayanmaktadır.

Avrupa Birliğinin demokrasi ve insan haklarına ilişkin yaptığı vurguyu pek çok belgede görmek mümkündür. Roma Andlaşması (başlangıç, serbest dolaşım, ayrımcılığın önlenmesi), Avrupa Tek Senedi (başlangıç), Avrupa Birliği Andlaşması (başlangıç, md F/2, md G), Amsterdam Andlaşması (md F) örnek olarak gösterilebilir. Avrupa Birliği Andlaşmasının F md'sinin 2 fkr'sı açık bir düzenleme getirmektedir, hüküm şöyle diyor: "Birlik 4 Kasım 1950'de imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi tarafından korunan ve Topluluk Hukukunun genel ilkeleri olarak Üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden doğan temel haklara saygı gösterir". İnsan hakları, Topluluk Divanı tarafından hukukun genel ilkeleri kapsamında içinde korunmaktadır¹. Ayrıca, Avrupa Birliği organları tarafından düzenlenen pek çok Beyanname de insan hakları ve demokrasiden söz etmektedir². En son olarak da, 3 ve 4 Haziran 1999'da Avrupa Konseyi'nin aldığı bir kararla Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı hazırlanmıştır. Bu belgenin nasıl uygulanacağı, hukuki bağlayıcılığı Nice Avrupa Konseyi'nde açıklığa kavuşmamakla birlikte, Avrupa Birliği Anayasası oluşturmak yolunda atılan bir adım olmuştur.

Avrupa Birliği'ne girmek Türkiye'nin uzun yıllardır ulaşmak istediği bir hedeftir. Türkiye bu hedefi 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanıp 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ortaklık (Ankara) anlaşması ile açıkça beyan etmiş ve 14 Nisan 1987'deki tam üyelik başvurusu ile de somutlaştırmıştır. Fakat Türkiye'nin AB üyeliği hedefi gerek AB kaynaklı gerekse Türkiye kaynaklı nedenlerle gerçekleşmemiştir.

1990 sonrasında AB'nin orta ve doğu Avrupa'ya doğru genişletilmesi kararı alınmıştır. AB'nin yeni üyelerin alınmasına yeşil ışık yaktığı 9-10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Zirvesi sonucunda Maastricht Antlaşmasının F-1 maddesinde "Birlik, hükümet sistemleri demokrasi ilkelerine dayanan üye devletlerin milli kimliklerine saygı gösterir" hükmü yer almıştır. Daha önce herhangi bir Avrupa Devletinin AB'ne üyelik için başvurması mümkün ve ayrıntılı koşullar yok iken, Maastricht Andlaşmasının F-1 md'sinde yer alan bu ifade ile üyelerin hükümet sistemlerinin demokratik olması gerektiği sonucu çıkabilmektedir³. Nitekim daha sonra AB'nin yeni üyelerde aradığı kriterler Kopenhag Avrupa Konseyinde tespit edilecektir.

10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesinden sonra ise Türkiye için AB'ye üyelik yolunun açılması AB tarafından gündeme getirilmiş ve bu nedenle de AB'ne uyum için hangi kriterlere uyulması gerektiği son birkaç yıldır Türkiye'de yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

AB, Maastrich'de aldığı genişleme kararını uygulamak için Kopenhag Zirvesinde bazı kriterler geliştirme yoluna gitmiştir. Kopenhag Avrupa Konseyi Haziran 1993'te toplanmış, işbirliği yapılan orta ve doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği üyesi olmaları konusunda görüş birliğine varılmıştır. Burada alınan kararlara göre, üyeliğe kabul için, bazı ekonomik ve siyasi şartların ilgili ülkeler tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Konsey, partner ülkelerden beklenen kabul kriterlerini (Kopenhag Kriterleri) belirlemiştir. Kopenhag Konseyi, bakanlık düzeyinde Avrupa Birliği ve partner ülkelerle düzenli toplantılar yapma kararı almış ve bu çerçevede Aralık 1994'teki Essen Avrupa Konseyinde de kabul görmüştür.

Kopenhag Kriterlerine göre, üyeliğe kabul için aday ülkelerde:

- 1) demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve azınlıkların korunmasına saygıyı güvence altına alan kurumların istikrarı sağlanmalıdır.
- 2) İşleyen bir Pazar ekonomisi olmalı ve aynı zamanda, bu ekonomi rekabetçi baskılarla ve Birlik içindeki Pazar gücü ile başa çıkacak kapasitede olmalıdır.
- 3) Politik, ekonomik ve parasal birlik dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini yerine getirme yeteneği olmalıdır.

Kopenhag Konseyi yukarıda belirtilen ilkelerden birincisinde yer alan ve bu makale çerçevesinde esas olarak üzerinde durulmak istenen siyasi kriterleri şöyle tanımlamaktadır:

“Avrupa Birliğinin üyesi olmak isteyen ülkelerden, sadece demokrasi ve hukuk devleti ilkelerini kabul etmeleri değil, bu ilkeleri günlük yaşamda uygulamaları beklenmektedir. Aday ülkeler aynı zamanda, polis, yargı, yerel yönetimler gibi kamu otoritelerinin etkili işlemlerini ve demokrasinin pekiştirilmesini sağlayan çeşitli kurumların istikrarını güvence altına almalıdır.

İnsan haklarına saygı üyelik için ön şarttır ve bu haklar Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Sözleşme ve vatandaşlara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nde dava açmayı sağlayan Protokolde korunmuştur. İfade ve örgütlenme özgürlüğü ve medyanın bağımsızlığı da güvence altına alınmalıdır.

Azınlık topluluklarının topluma entegrasyonu demokratik istikrarın koşuludur. Milli azınlıkların korunmasını ele alan pek çok metin Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir, özellikle azınlık gruplarına ait kişilerin bireysel haklarını koruyan Milli Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme böyledir.”⁴

Kopenhag Konseyi bu tanımla, siyasi kriterlere ilişkin bize bazı ip uçları verse de somut bir açılım sağlamamaktadır. Bu metin, demokrasi ve hukuk devleti açısından demokrasi ve hukuk devletinin kağıt üstünde veya sözde kalmayıp hayata geçirilmesini, bu yönde istikrarlı kurumsallaşmayı önermektedir. İnsan hakları açısından ise, özellikle İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesini (İHAS) referans noktası olarak almakta, fakat diğer yandan bir kaç konuya özel vurgu yapmaktadır, bu konular demokrasinin temel taşları olan örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile medyanın bağımsızlığıdır. Azınlık kültürleri açısından ise, bu grupların topluma entegrasyonunu ve Avrupa Konseyi Milli Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmeyi ön plana çıkarmaktadır.

Genel bir çerçeve içerisinde belirlenen bu ilkeler, Lüksemburg Avrupa Konseyi'nde (Aralık 1997) alınan karar uyarınca, Komisyon tarafından orta ve doğu Avrupa'nın her aday ülkesi için hazırlanan raporlarla somutlaşmaktadır. 1998 sonundan itibaren Komisyon Kopenhag kriterleri çerçevesinde her aday ülkenin kabul yolundaki ilerlemesini ve AB müktesebatına uyumunu izlemektedir. Bu izleme sonucunda çıkan raporlar da gerçekte Kopenhag Kriterlerinden ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadırlar.

Türkiye için bu süreç biraz sorunlu başlamakla birlikte⁵, Cardiff Avrupa Konseyi (Haziran 1998) kararı uyarınca diğer aday ülkelere hazırlanan raporlar gibi Türkiye'ye ilişkin olarak da Komisyon tarafından dört rapor hazırlanmıştır (Komisyonun Kabul Yolunda İlerlemeye İlişkin Düzenli Raporu 1998, 1999 ve 2000, 2001⁶). Doğu ve Orta Avrupa aday ülkeleri için bu raporların dayanağı bu ülkelerle yapılan Avrupa Anlaşması iken Türkiye için Ortaklık Antlaşmasınının 28. md'sidir.

Komisyon bu raporları hazırlarken çeœitli kaynaklardan yararlanmıœtır. Bu kaynaklar Türk yetkililerinin katkıları, uluslararası organizasyonların (zellikle Avrupa Konseyi) ve NGO'ların raporları ile Avrupa Parlamentosunun ve ye ülkelerin raporlarıdır.

Bu raporlarda Türkiye'de meydana gelen olumlu geliœmelerin yanı sıra devam eden sorunlar da ortaya koyulmaktadır. Türkiye'ye iliœkin raporların Siyasi Kriterler Bölümü, dört ana baœlıktan oluœmaktadır: 1) Demokrasi ve hukuk devleti, 2) insan hakları ve azınlıkların korunması, 3) Kıbrıs sorunu, 4) genel değerlendirme.

Türkiye'nin üyeliğe kabul koœullarını yerine getirmesi konusunda bir yol haritası olan Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Kasım 2000'de Komisyon tarafından hazırlanmıœ ve Konsey tarafından karara bađlanmıœtır. Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) Türkiye'den hangi vadelerde neler beklendiğini ortaya koymakta ve üyeliğe hazırlık için bir Ulusal Program hazırlanmasını da gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye Ulusal Programını hazırlamıœ⁷ ve AB'ne sunmuœtur, 17 Ekim 2001 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan Anayasa deđiœiklikleri ile de bu yolda önemli bir adım atmıœtır.

Bu alıœmada İlerleme Raporları ve KOB dayanak alınarak iœkence, ifade özgürlüğü ve siyasi parti kapatma rejimi değerlendirilecek, bu çerçevede yapılan Ulusal Program ile Anayasa deđiœikliklerinin, talep edilenlerle rtœp rtœmediđi belirlenmeye alıœılacaktır.

Kopenhag Avrupa Konseyi'nin 1993'te belirlediği ve Komisyon raporları ile somutlaœan hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları konuları, çok geniœ olan ve üzerinde onlarca kitap yazılabilecek konulardır. Bu nedenle bu makalenin amacı bu konuların tamamını tktmeğ değildir, daha önce de belirtildiği gibi, birinci amacı yukarıda belirtilen haklara iliœkin AB'nin beklentisi ve bu beklentiye yönelik olarak Türkiye'de yapılan deđiœikliklerin karœılaœtırmasını yapmaktır. Bu karœılaœtırma yapılırken referans noktası olarak da, Kopenhag Avrupa Konseyi'nin belirlediği kriterlerde yer verilen İnsan Hakları Avrupa Szleœmesi kullanılmaktadır. İlerleme Raporları veya Katılım Ortaklığı Belgesi dıœında kalan ve bu belirtilen hakların içeriğini belirleyebilecek diğer açılımlara yer verilmemiœtir. Makalenin ikinci amacı ise, AB'nin beklentisi ile Türkiye'deki mevcut durum arasındaki farklılıkları gidermek için öneriler getirmektir. Bu neriler, AB'nin beklentilerinin Türkiye için uygun olup olmadığına iliœkin bir değerlendirmeyi içermemektedir, bu tür bir değerlendirme iki açıdan olanaksız görülerek

yapılmamıştır. Birincisi, AB'nin beklentilerinin Türkiye için uygun olup olmaması açısından hukuki bir değerlendirme yapmak için AB üyesi bütün devletlerin makalenin konusunu oluşturan konular açısından hukuklarının tek tek incelenmesi ve bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir, böyle bir değerlendirme yapmak ancak birkaç kitap yazmakla mümkün olabilir, dolayısıyla makale boyutları içinde bu açıdan değerlendirme yapmak mümkün değildir. İkinci olarak da, bu açıdan yapılacak bir değerlendirme, siyasi bir değerlendirmeyi de içereceği için kaçınılmıştır, Türkiye, AB'nin tam üyelik için gerekli gördüğü değişiklikleri siyasi açıdan haksız ve çıkarlarına ters görmesi halinde üye olmaktan vazgeçme hakkına sahiptir.

1. İnsan Haklarına İlişkin Genel Yaklaşım

Komisyonun Kabul Yolunda İlerlemeye İlişkin Düzenli Raporlarında ve Katılım Ortaklığı Belgesinde insan haklarına ilişkin olarak çeşitli konulara dikkat çekilmektedir. Aşağıda işkence ve gözetim, ifade özgürlüğü ve parti kapatma rejimine değinilecektir. Fakat bu konulara geçmeden önce, AB ile uyumlu bir insan hakları anlayışı oluşturmak için İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin sahip olduğu önemi vurgulamak gerekmektedir.

Kopenhag siyasi kriterleri özellikle İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine atıf yapmakta, İHAS'ne uygun düzenlemelerin yapılması gereğinin altını çizmektedir. Türkiye'ye ilişkin hazırlanan İlerleme Raporları ve KOB de İHAS'ne uygun bir hukuk sistemi yaratılmasının altı çizmektedir. Anayasa değişikliklerinden sonra hazırlanan 2001 Raporunun yargı başlığı altında, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin kararlarının doğrudan etkili olmaması ve iç hukukta verilen mahkeme kararları sonucu ortaya çıkan mahkumiyet sonuçlarının İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararları doğrultusunda giderilemediği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bütün Raporlarda ve özellikle de 2001 Raporunda İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinden çıkan ihlal kararlarına geniş yer verilmektedir.

Bu nedenle, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları açısından, atılacak en önemli adımlardan biri de insan hakları alanında yapılmış uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki kurallar kademelenmesinde hangi hukuki değere sahip olduğunun belirlenmesidir. Anayasada bu konuda açık hüküm bulunmaması, doktrinde tartışmalara neden olmaktadır⁸. 2001 Anayasa değişikliği yapılırken bu konuda bir değişiklik⁹ öngörülmesine rağmen, herhangi bir adım atılamamıştır. Meclis görüşmeleri sırasında siyasi parti grupları (SP, DYP, AKP, ANAP) adına söz alan bütün milletvekilleri 90.

md'nin son fıkrasına eklenecek hükmü çok güçlü bir biçimde desteklemelerine rağmen¹⁰ uluslararası sözleşmelere kanunlar karşısında üstünlük veren değişiklik kabul edilmemiştir.

İnsan hakları alanındaki uluslararası sözleşmelerin en azından yasa üstünde olduğu savunulan bir görüştür.¹¹ Fakat, Anayasa Mahkemesi 24.03 2001 tarihinde resmi gazetede yayınlanan kararında, bir uluslararası sözleşmenin onaylanmasını uygun bulma yasanın denetlerken, sözleşme kuralına aykırı bir yasanın çıkarılmayacağı yönünde bir kural olmadığını, dolayısıyla uluslararası sözleşmelerin yasa ile eşdeğerde olduğunu ve iki yasa kuralı birbiriyle çatıştığında hangi kurallar uygulanıyor ise uluslararası sözleşme ile bir yasa kuralı çatıştığında da aynı kuralların uygulanacağını belirtmiştir¹². Dolayısıyla, 90. md'nin son fıkrasına dayanılarak savunulan uluslararası sözleşmelerin yasa üstünde olduğu iddiası Anayasa Mahkemesi tarafından kabul görmemekte ve uluslararası sözleşmeler arasında bir nitelik farkı olabileceği de dikkate alınmamaktadır.

Bu nedenle, İspanya Anayasasında olduğu gibi¹³, temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasadaki kuralların bu konudaki taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelere uygun biçimde yorumlanacağı¹⁴ ve pek çok AB ülkesinde olduğu gibi¹⁵, onaylanması TBMM tarafından uygun bulunan uluslararası sözleşmelerin yasa üstünde olduğunu belirten hükümlere Anayasada yer verilmesi bir çözüm olabilir¹⁶. Bu şekilde hem Anayasa Mahkemesinin hak ve özgürlükleri yorumlarken insan hakları alanında Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun yorum yapması¹⁷, hem de, iç hukuk karşısında üstün olduğu bütün AB üyesi devletlerde kabul edilmiş olan AB'nin kurucu andlaşmaları, bazı AB işlemleri¹⁸ ve insan hakları alanındaki sözleşmelerin yasayla çatışması halinde, alt mahkemelerin birincileri uygulamaları sağlanmış olacaktır¹⁹. Ayrıca, AB'ne üyelik egemenliğin sınırlanmasını da gerektirdiğinden, uzun vadede, egemenliği düzenleyen Anayasanın 6. md'nin de değiştirilmesi gerekecektir.

2. Kişi Güvenliği ve İşkence

2.1. İlerleme Raporları ve KOB

KOB'nde kısa vadede yapılacaklar arasında, işkence uygulamasına karşı savaşı güçlendiren gerekli önlemlerin İşkencenin Önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi ile uyumlu bir biçimde alınması ve gözaltına ilişkin usullerin

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi hükümlerine ve İşkencenin Önlenmesi Komitesinin tavsiyelerine uygun düzenlenmesi gereği belirtilmektedir.

İlerleme Raporlarında da ilk olarak, işkence, kaybolma ve yargısız infaz konularına, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin bu yönde verdiği kararlara ve diğer uluslararası organizasyonlardan bilgilere da atıf yapılarak, yer verilmiştir. Bu kaynaklardan edinilen bilgilerin, işkence, kaybolma ve yargısız infazın sistematik olmamakla birlikte, var olduğunu doğruladığı belirtilmektedir.

Bu sorunların özellikle gözaltı sürecinde ortaya çıktığı belirtilmekte ve buna neden olarak, kolluk güçlerinin etkili bir denetim ve teftişe tabi tutulmaması, bu görevliler için uygun disiplin standartlarının bulunmaması, memurların yargılanmasına ilişkin prosedürün ancak idari amirin izni ile işleyebilmesi, işkence ve kötü muameleyle az ceza verilmesi, poliste gözaltı süresinin uzun olması gösterilmektedir.

2001 İlerleme Raporunda, 2001 Anayasasındaki aşağıda belirtilecek değişiklikler ve Avrupa Konseyi'nin İşkence ve İnsanlık dışı ve Onur Kırıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Komitesinin raporunun yayınlanmasına Türk hükümetinin izin vermesi iyi bir gelişme olarak belirtilmesine rağmen, son İlerleme Raporundan bu yana kötü muamele ve işkenceye ilişkin durumun uygulamada henüz ileriye gitmediği üzerinde de durulmuştur.

2.2. Ulusal Program ve 2001 Anayasa değişikliği

İşkence ve kötü muameleyle mücadelenin güçlendirilmesine yönelik bir dizi yasa ve mevzuat değişikliği yapılmasının planlandığı Ulusal Programda belirtilmektedir. Kısa vadede a) Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu ve Tüzüğü, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ve Yönetmeliği, Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu ve Tüzüğü'nün gözden geçirilmesi, b) Adli Tıp Kurumu'nun modernizasyonu çalışmalarına başlanması öngörülmektedir. Orta vadede ise : a) Yeni Türk Ceza Kanunu'nun, b) Yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun yasalaşması; c) İnsan hakları ihlallerine meydan verilmemesi için güvenlik güçlerine gerekli eğitimin verilmesi ve ihlallerin yoğun olarak yaşandığı ortamların teknolojidene daha fazla yararlanılarak etkin denetimi için malî kaynak tahsisi olanaklarının araştırılması, İşkenceye uğradığı kanıtlanan kişiye karşı bu fiili işleyenlerin müşterek ve müteselsil hukukî sorumluluğunun yasa hükmüne bağlanması hedeflendiği belirtilmiştir.

Gözaltı ile ilgili olarak ise Ulusal Programda: a) Anayasanın 19. maddesinin gözden geçirilmesi, b) Yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun yasalaşması, c) Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu'nda değişiklik yapılması planlanmaktadır²⁰.

Belirtilen sorunlar çerçevesinde kısmen düzelme sağlayan bazı yasal değişiklikler yapılmıştır.²¹ Fakat en önemli değişiklik Anayasanın 19. md'sinde yapılan değişikliklerdir. 19. md ile ilgili üç önemli değişiklik yapılmıştır, birincisi *gözaltı süresinin kısaltılması*, ikincisi, yakalanan ve tutuklanan kişinin *yakınlarına derhal bilgi verilmesi*²², üçüncüsü hukuka aykırı bir biçimde tutulanların uğradıkları *zararın tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenmesidir*²³. Bu değişikliklerin üçü de kişi güvenliği açısından son derece önemlidir.

Bu değişikliklerden ilkinde göre, yakalanan veya tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç *kırk sekiz saat*, toplu olarak işlenen suçlarda en çok *dört gün* içinde hakim önüne çıkarılır (md 19/5). Böylece, toplu olarak işlenen suçlar için öngörülen on beş günlük süre, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) kararlarına uyum sağlanarak dört güne indirilmiştir. 2001 İlerleme Raporunda bu değişiklik olumlu bir gelişme olarak nitelenmiştir. Fakat bazı yönlerden halen İHAM kararlarındaki kriterlerden farklı yönleri mevcuttur.

2.3. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararları çerçevesinde değerlendirme

Gözaltı süresine ilişkin değişiklik İnsan Hakları Mahkemesinin *Brogan ve diğerleri- Birleşik Krallık* kararı ile uyumludur²⁴. Fakat, 2001 İlerleme Raporu ve daha önceki İlerleme Raporlarında başka önlemlerin alınmasından da söz edilmektedir. Bunlardan biri gözaltının otomatik olarak yargısal denetimden geçirilmesi ve gözaltındaki kişinin tıbbi muayeneden geçirilmesidir. Tıbbi muayeneye ilişkin tedbir 01.10.1998 tarihli RG'de yayınlanan Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinin 10. md'sinde yer almaktadır.

2001 değişikliği olağan hal için geçerlidir. 19. md'nin 5. fkr'sının son cümlesinde yer alan olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde bu sürelerin uzatılabileceği yönündeki hüküm, daha uzun süre gözaltında tutulmaya imkan vermektedir. Olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hali gibi durumlarda; içinde bulunulan olağandışı koşullar bütün haklarda daha fazla

sınırlamayı gerektirdiği için, gözaltı sürelerinin uzatılması da doğaldır. Fakat, bu tür uzun süreli gözaltılarda, kişinin tecrit halinde (*incommunicado*) kalmaması, özellikle, *gözaltının yargısal denetimi*, *hekim muayenesi*, en azından birkaç gün içinde *avukatla görüşme* ve *yakınlarını haberdar etme* haklarından yararlanması da gerekmektedir. İHAS'nin 15. md'sine uygun olarak, ilgili devlet, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine, ulusunun yaşamını tehdit eden içinde bulunduğu olağanüstü koşullar ve almış olduğu önlemler ve bunların gerekçeleri hakkında bildirimde bulunmuşsa, olağanüstü hallerde gözaltı süresinin uzun tutulmasını İHAM da kabul etmektedir. Fakat, söz konusu gözaltı süresi içinde, kişiye, tutulmasının hukukilik denetimi için yargıya başvurabilme imkanı (*Habeas Corpus yolu*), sık sık hekim muayenesinden geçme ve belirli bir süre sonra avukatla görüşebilme imkanı, yakınlarına haber verebilmesi gibi, kişi güvenliğine ilişkin bu sınırlamanın kötüye kullanımını engelleyecek bazı güvencelere sahip olması gerekmektedir.²⁵ Aksi halde İHAS'nin 5. md'sinin 3. fkr'sına aykırılık ortaya çıkmaktadır. Nitekim Türkiye Güneydoğu bölgesindeki olağanüstü hale ilişkin Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine bildirim yaptığı halde, uzun gözaltı süreleri iki nedenle Sözleşmeye aykırı bulunmuştur. Birincisi, *Sakık ve diğerleri* davasında olduğu gibi, *olağanüstü halin dışındaki bölgelerde de* (Ankara) uzun gözaltı söz konusu olabildiği için²⁶, ikincisi *Aksoy* kararında olduğu gibi, belirtilen *güvenceler sağlanmadığı* ve kişi *incommunicado* (tecrit halinde) çok uzun süre gözaltında tutulduğu için aykırılık bulunmuştur.²⁷

Olağandışı durumlarda gözaltı süresine ilişkin kesin bir üst sınır tespit etmek güç olmakla birlikte, işkence ve kötü muamele iddialarının önlenmesi için, bu tür dönemlerde dahi, en azından İHAM'nin belirttiği yukarıda ele alınan güvencelerin sağlanması gerekmektedir. Bu güvencelerin gerekliliği 2000 ve 2001 İlerleme Raporlarında da yer almıştır. Olağan veya olağanüstü hal ayırımı yapılmaksızın, "kişinin yakalandığı veya tutuklandığı yakınlarına derhal bildirilir" güvencesi 2001 Anayasa değişikliğinde yer almakla birlikte, bu güvencenin Anayasanın 15. md'sine dayanarak veya yargı denetimi olmayan olağanüstü hal kararnamelemleri ile sınırlandırılması da mümkündür. Dolayısıyla bazı sakıncalar devam etmektedir.

3. İfade Özgürlüğü ve Medya

3.1. İlerleme Raporları ve KOB

İlerleme Raporlarında, özellikle Terörle Mücadele Kanununun 7 ve 8. md'leri ile TCK'nun 158,159, 311 ve 312. md'lerine dikkat çekilmektedir. Türk medyasının bu belirtilen ifade suçları nedeniyle kendi kendini sansür ettiği belirtilmekte, özellikle güneydoğu ile ilgili haberlere ilişkin olarak gazete, film ve kitapların toplatıldığı, bu nedenle Türk medyasının bu konulara ilişkin olarak objektif ve bağımsız olamadığı üzerinde durulmaktadır. Raporlarda, belirtilen maddelerin hukuk sisteminde mevcut olmasına ilişkin eleştiriden çok, bu maddelerin geniş bir biçimde yorumlanması ele alınmış, bu suçlardan mahkum olanların sayılarına ve kimliklerine yer verilmiştir. Ayrıca, RTÜK'nun yayın durdurma cezalarının sıklığı da Raporlarda yer almıştır.

KOB'nin kısa vadeli önlemler bölümünde ise İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 10. md'sine uygun olarak ifade özgürlüğünün anayasal ve yasal düzeyde güvence altına alınması vurgulanmakta, şiddet içermeyen düşüncelerden dolayı hapiste olan kişilere gönderme yapılmaktadır.

3.2. Ulusal Program ve 2001 Anayasa değişikliği

Ulusal Program bu belirtilenler çerçevesinde şu düzenlemeleri kısa vadede değiştireceğini söylemektedir: a) Anayasanın temel hak ve hürriyetlerle ilgili bölümlerinin, başta düşünceyi açıklama ve yayma, bilim ve sanat ile basın özgürlükleriyle ilgili hükümler olmak üzere gözden geçirilmesi, b) TCK'nun 312. md'sinin, koruduğu değerler zedelenmeden gözden geçirilmesi, c) aynı anlayışla TMK'nun 7. ve 8. maddelerinin gözden geçirilmesi, ç) RTÜK Kanununun gözden geçirilmesi, d) basın suçlarının kapsamı ve öngörülen cezalarla ilgili olarak Basın Kanununun gözden geçirilmesi planlanmaktadır. Orta vadede ise a) Siyasî Partiler Kanunu'nun, b) Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu ve Tüzüğü ile Jandarma Teşkilât, Görev ve Yetkileri Kanunu ve Yönetmeliği, Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu ve Tüzüğü'nün, c) 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu ile ilgili diğer mevzuatın gözden geçirilmesi, ç) Yeni Türk Ceza Kanunu'nun yasalaşması, d) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları uyarınca ödenen tazminatların kusurlu kamu görevlilerinden tahsili için çalışmalar yapılması hedeflenmektedir²⁸. Diğer konularda olduğu gibi Ulusal program ifade

özgürlüğü ile ilgili olarak da genel ifadeler kullanmıştır, söz konusu gözden geçirilmelerin somut yönü açık değildir.

2001 Anayasa değişikliği bu konuda yenilikler getirmiştir. Doğrudan ifade özgürlüğüne ilişkin olmamakla birlikte genel olarak temel hak ve özgürlükler açısından yapılan değişiklik de ifade özgürlüğünü etkilemektedir.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması başlığını taşıyan Anayasanın 13. md'sinde yapılan değişiklikte, genel sınırlama sebepleri (Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli egemenlik, Cumhuriyet, milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak, genel sağlık) kaldırılmış, sınırlama sebepleri ilgili maddelerde gösterilmiştir. Dolayısıyla, sadece, doğrudan ifade özgürlüğünü düzenleyen 26. md'ye getirilen sebepler ile ifade özgürlüğünün sınırlanması mümkündür. Bu sebepler, "milli güvenlik, kamu düzeni, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" nün korunmasıdır. Dolayısıyla ifade özgürlüğünü doğrudan düzenleyen bu madde açısından konuya baktığımızda sınırlama sebeplerinin dokuzdan dörde düştüğünü söyleyebiliriz. Bilim ve sanat hürriyetini düzenleyen 27. md'ye ve basın hürriyetini düzenleyen 28. maddeye yeni sınırlama sebepleri getirilmediği için, sadece, maddede var olan sınırlama sebeplerine dayanılarak, bu özgürlüklerin sınırlanması mümkün olabilecektir.

13. md'de yapılan diğer bir değişiklik de ölçülülük ilkesinin açıkça düzenlenmesi ve 1961 Anayasasındaki öz kriterinin 1982 Anayasasına girmesidir. Ölçülülük ilkesi, hukuk devletinin bir unsurudur²⁹ ve hukukun genel prensiplerinden biridir, dolayısıyla zaten hukukumuzun bir parçası idi ve hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının sınırı tespit edilirken Anayasa Mahkemesi tarafından kullanılmaktaydı³⁰. Maddede açık bir biçimde yer alması bütün özgürlükler için olduğu gibi ifade özgürlüğü için de olumlu olmuştur. Öz kriteri de Anayasa Mahkemesi tarafından zaten kullanılmaktaydı³¹, 13. md hükmüne açık bir biçimde koyulması, mevcut içtihadı Anayasa metnine dahil etmiştir.

2001 değişikliği ile, Anayasanın Başlangıç bölümünde ve 14. md'sinde de değişiklikler yapılmıştır. Başlangıç bölümünün 5. paragrafında yer alan "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin....karşısında korunma göremeyeceği..." şeklindeki

düzenlemenin “hiçbir düşünce ve mülahazanın” ibaresi “Hiçbir *faaliyetin*” şeklinde değiştirilmiştir. Aynı şekilde Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını yasaklayan 14. md de değiştirilmiş ve hak ve özgürlüğün kötüye kullanıldığına kabul edilmesi için bir *faaliyet* olması aranmıştır. Fakat, bu değişikliklerin ifade özgürlüğüne hangi ölçüde genişleme yaratacağı belirsizdir. Çünkü, bir düşüncenin ifade edilişi de (basınla, yayınlı, toplantıyla) bir faaliyettir. Nitekim, bu konu Anayasa değişikliğinin ele alındığı Meclis görüşmeleri sırasında da dile getirilmiş, uzlaşma komisyonu metninde yer alan eylem kelimesi yerine faaliyet kelimesinin getirilmesi eleştirilmiştir³². 14. md açısından esas önemli nokta, bu belirtilen tartışmadan çok, maddede sözü edilen amaçlar ile hak ve özgürlüklerin kullanılması arasında açık ve yakın bir nedensellik ilişkisinin olmasının aranmasıdır.³³ 14. md bu tür bir değişiklik yapılmamıştır. Başlangıç bölümünde ve 14. md’de yapılan bu değişikliğe ilişkin yorumun düşünceyi açıklama, diğer bir deyişle ifade özgürlüğünü genişletici bir biçimde yapılıp yapılmayacağı uygulamada ortaya çıkacaktır.

14. md diğer pek çok özgürlüğün olduğu gibi, ifade özgürlüğünün de sınırlanmasının kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle 14. md’de yapılan başka bir değişikliğe de değinmek gerekmektedir. 14. md’de hak ve hürriyetlerin kullanılmasında hangi amaçların güdülemeyeceği konusunda değişiklik yapılmıştır. Maddenin eski halinde yer alan pek çok amaç maddeden çıkarılmış, “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmak” amacıyla faaliyette bulunmak yasaklanmıştır. Dolayısıyla maddenin eski halinde bulunan, Devletin kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak vd. gibi amaçlar maddeden çıkarılmıştır.

Son olarak, 26. ve 28. md’lerden kanunla yasaklanmış dille ifade ve yayım yasakları kaldırılmıştır. Bu değişiklikler de gerek ifade özgürlüğü gerekse kültürel haklar açısından önemlidir.

3.3. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları ışığında değerlendirme

Kopenhag Zirvesinde alınan kararlarda ve KOB’nin kısa vadede alınması gereken tedbirler bölümünde ifade özgürlüğünden söz edilirken İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine atıf yapılmakta, buradaki standartlara uyulması istenmektedir. 2000 Raporunda da, yargının İHAM kararlarına

saygı göstermesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu konuda İnsan Hakları Mahkemesinin kararları bize ışık tutmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinin pek çoğunda, ifade özgürlüğünü sınırlayan, örneğin TCK 312'ye benzer hükümler bulmak mümkündür.³⁴ Kopenhag Zirvesinde atfı yapılan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi çerçevesinde, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi de, 312. md ve diğer yukarıda belirtilen ifade özgürlüğünü sınırlayan maddeleri doğrudan demokratik toplum ilkesine aykırı bulmamaktadır. Yorumlanış biçimini değerlendirmektedir, bu açıdan yargıya yol göstermesi için İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin kararlarından çıkarılabilecek ilkeler aşağıda belirlenmektedir.

İHAM, 10. md'yi yorumlarken, ilk olarak, ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin *hukuken öngörülmüş* olup olmadığına bakmaktadır³⁵, ikinci olarak 2. fkr'da yer alan milli güvenlik, toprak bütünlüğü vs. gibi bir *meşru amaç* izlenip izlenmediğini incelemekte, üçüncü olarak da söz konusu sınırlamanın *demokratik bir toplumda gerekli* olup olmadığını tartışmaktadır. Özellikle bu üçüncü unsur açısından yapılan inceleme önemlidir, İHAM'ne göre, "demokratik toplum" hoşgörü, çoğulculuk ve açık fikirliliği gerektirir. Demokratik bir toplumda "gereklilik" ise toplumsal bir ihtiyaç baskısına işaret etmektedir. İfade özgürlüğüne getirilen sınırlamanın demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı incelenirken, güdülen amaçla yapılan müdahalenin (müeyyidenin) arasındaki orantılılık değerlendirilmekte ve müdahalenin haklılığı için öne sürülen gerekçelerin ilgili ve yeterli olup olmadığına bakılmaktadır.³⁶

25.11.1997 tarihli Zana kararında³⁷, Mehdi Zana'nın, büyük gazetelerden birine verdiği röportajda sarf ettiği "PKK'nın ulusal kurtuluş hareketini destekliyorum...vd." ifadeleri nedeniyle 312. md gereğince cezalandırılmasını Sözleşmeye uygun bulmuştur. Mahkeme şöyle demektedir: "...bu röportaj, söz konusu dönemde aşırı bir *gerilimin bulunduğu Türkiye'nin güneydoğusunda*, PKK'nın sivillere yönelik olarak sürdürdüğü kanlı saldırıları ile aynı döneme rastlamaktadır. Bu şartlar altında, Türkiye'nin güneydoğusundaki *en önemli kenti Diyarbakır eski belediye başkanının, büyük günlük gazetelerden birinde* yayımlanan röportajında "ulusal kurtuluş hareketi" olarak tanımlanan PKK'ya destek vermesi, o bölgede *zaten var olan patlamaya hazır durumu daha da kötüleştireceği* kabul edilmelidir...Mahkeme, başvurucuya verilen cezanın 'toplumsal ihtiyaç baskısına' makul bir yanıt olarak görülebileceğini ve

ulusal makamlarca gösterilen gerekçelerin 'uygun ve yeterli' olduğunu kabul eder..”³⁸

Fakat, bazı hallerde 312. md'nin uygulanması Sözleşmeye aykırı hale gelmiştir. Örneğin 9.6.1998 tarihli *İncal* kararında³⁹, HEP İzmir Örgütü yönetim kurulu tarafından basılan bir el ilanının dağıtılması için İzmir Valiliğinden izin istenmiş, fakat bu başvurunun ertesi günü bildirilere el konulmuş ve yazarlar aleyhine dava açılmıştır. Mahkemeye göre, yetkili milli merciler tarafından ayrılıkçı propagandanın yer aldığı düşünülen bu metin üzerinde değişiklik yapılması talep edilebilecekken edilmemiş ve *henüz dağıtılmamış bir yazı nedeniyle İncal cezalandırılmıştır (geniş bir kitleye ulaşmamıştır)*. Ayrıca Mahkemeye göre, *İncal*'ın İzmir'deki terörden sorumlu olabileceği sonucunu haklı gösterecek her hangi bir delil de yoktur. Bu kararı şöyle yorumlamak da mümkündür: henüz dağıtılmamış metnin bir tehlike yaratması mümkün değildir, cezalandırmak yerine metnin düzeltilmesini talep etmek gibi bir olanak varken bu olanak kullanılmamıştır. Diğer yandan bu bildiri dağıtılmış olsaydı dahi, ilgili ifadenin içeriğinin eleştiri sınırlarını geçip bir tehlike yaratıp yaratmadığı konusunda da özenli bir inceleme yapılması gerekebilirdi, *İncal* kararında bu konu üzerinde de durulmuştur. Karara göre *hükümet normal vatandaşlara göre daha fazla eleştiriye açık olmak zorundadır*.

İHAM'nin bu saptamaları yaptığı tek karar *İncal* kararı değildir, Avusturya'ya karşı açılmış *Lingens*⁴⁰ davasında da ifade özgürlüğünün sadece lehte olduğu kabul edilen haber ve düşüncelere değil aynı zamanda muhalif olan, çarpıcı gelen ve rahatsız eden haber ve düşüncelere de uygulandığını ve çoğulculuğun, açık fikirliliğin ve hoşgörünün bunu gerektirdiğini vurgulamış ve siyasal konuların açıklıkla tartışılmasına ilişkin yararın *siyasi liderlerin eleştiriye daha açık olması* sonucunu da doğurduğunu belirlemiştir.

İncal kararında olduğu gibi, sarfedilen ifadelerin geniş bir halk kitlesine ulaşmamasını, ifadenin cezalandırılmaması için bir neden olarak gördüğü diğer bir karar da *Grigoriades-Yunanistan* davasıdır. Bu davada zorunlu askerlik hizmetini yapan ve firar eden başvuru, komutanına gönderdiği mektubunda, askerliğin ve ordunun insanı aşağıladığını, şiddet psikolojisi yarattığını, toplumda işlenen suçlardan ve saldırganlıktan sorumlu olduğunu, bir terör cihazı olduğunu belirtmiş, genç insanlara seçme hakkı verilmesi için ve bu otoriter kurumların tasfiyesi için savaşıacaklarını vs. açıklamıştır. Başvuru orduya hakaret suçundan üç ay hüküm giymiştir. İHAM,

mektupta sert ve kızgın ifadeler olduğunu ve askeri disiplinin korunmasının da önemli bir meşru amaç olduğunu kabul etmekle birlikte, mektupta belirtilenlerin orduya yönelik uzunca bir *eleştirel söylev* olduğunu, mektubun *yayınlanmadığını* ve bir kopyasının bir subaya verilmesi dışında *geniş bir kitleye dağıtılmadığını*, mektupta gönderilen kişiye veya başka bir kimseye yönelik bir hakaretin yer almadığını, bu nedenle mektubun askeri disiplin üzerinde sahip olduğu etkinin önemsiz olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle müeyyide ile meşru amaç arasındaki orantının aşıldığı sonucuna varılmıştır.⁴¹

İfade özgürlüğüne ilişkin olarak yukarıda belirtilen maddelerden TMK md 7 ise terör örgütü kurulmasını, bu örgütlere yardım ve propagandayı yasaklamakta ve suç saymaktadır⁴², her demokratik ülkede olduğu gibi terör örgütü kurmak, bunlara yardım ve propagandasının yapılması suç kabul edilmektedir. Bu maddeye ilişkin sorun terör örgütünün propagandasına yönelik hükümdür. Bu hükmün uygulanmasında terör örgütü ile ilgili yazılardan hangilerinin propaganda hangilerinin haber sayılacağı yönündeki uygulamadan, diğer bir deyişle bu ayırımın kolay yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Buradaki propaganda suçunun kolayca bir düşünce suçu haline dönüşme olasılığı yüksektir⁴³.

İfade özgürlüğü ile ilgili gerek TMK md 6 ve 7, gerekse md 8 açısından, haber ile propaganda (md 7 veya 8 anlamında) ya da terör örgütünün bildiri ve açıklamalarını yayınlama (md 6/2) arasındaki ayırımın net bir biçimde yapılması oldukça zordur. Terör örgütü üyeleri veya lideri ile yapılan bir röportaj ya da terör örgütü ile ilgili bir haber ne zaman haber değeri olan sadece halkı bilgilendirme amacı taşıyan bir yazıdır, ne zaman propaganda olarak nitelendirilebilir? Bu ayırımın basın özgürlüğünü ve haber alma hakkını zedelemekten kaçınılması gerekmektedir, bu sorun Anayasal ve yasal düzenlemeden çok, yasa hükmünün uygulanmasından doğan bir sorundur. İHAM'nin verdiği 23.09.1994 tarihli *Jersild – Danimarka kararı*⁴⁴ bu ayırımın yapılmasında yardımcı olacak kararlardan biridir. Bu dava, Yeşil ceketliler isimli ırkçı bir grubun üyeleri ile TV'de röportaj yapan bir gazetecinin Danimarka mahkemelerinde mahkumiyeti ile ilgilidir. Kararda, Yeşil ceketlilerin üyelerinin sarf ettiği, başka ırkları aşağılayan, hakaret eden sözleri (zenciler, Türkler ve Yugoslavların insan değil hayvan oldukları gibi ifadeler), İHAM tarafından, ifade özgürlüğü çerçevesinde görülmemekle birlikte, başvuru olan gazetecinin cezalandırılması ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. İHAM *dengelenmiş bir yayıncılık* olup olmadığını, *programın amacının ne olduğunu ve haber verme tekniğini*

değerlendirmiştir. Mahkemeye göre, *cezalandırmayı gerektirecek belirli güçlü nedenler olmadıkça, röportajda sarf edilen sözler nedeniyle programı hazırlayanı cezalandırmak kamu yararına ilişkin meseleleri tartışmaya engel olur*. İHAM programın sunuluşunu değerlendirerek, başvuruçunun amacının ırkçılık olmadığı kanaatine varmış, ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. md'nin ihlal edildiğini belirlemiştir.

Türkiye aleyhine TMK'nun belirtilen maddeleri ile ilişkili mahkumiyetler dolayısıyla verilen 8 Temmuz 1999 tarihli *Sürek* davalarında her iki yönde de karar çıkmıştır. Bu davalardan ikisinde İHAM, Sözleşmenin 10. md'sinin ihlal edilmediği⁴⁵ üzerinde ise ihlal edildiği⁴⁶ kararına varmıştır.

Sürek ve Özdemir – Türkiye kararında İHAM, PKK liderlerinden biriyle (C.B.) yapılan bir röportaj nedeniyle haftalık gazetenin sahibinin ve editörünün TMK md 6 ve 8'den mahkumiyetini ihlal olarak görmüştür. Bu kararda, yukarıda değinilen *Jersild* kararından farklı olarak, dengeli bir yayın yapıp yapılmadığına, gazetecinin bu yayını yaparken hedefinin ne olduğuna bakılmamıştır. *Jersild* kararında, yapılan röportajın içeriği ifade özgürlüğünün sınırları içinde görülmemekte, bu nedenle de yayıncının karşı-denge kurup kurmadığı test edilmekteydi. Mahkeme *Sürek-Özdemir* kararında ise, “savaş bizim tarafımızda bir tek kişi kalana kadar devam edecek” “Türk Devletinin halkımıza uyguladığı katliam” gibi ifadelerle yer veren röportajın içeriğini, ifade özgürlüğüne aykırı bulmadığı için, *Jersild* kararındaki testi uygulamamıştır. Mahkemeye göre, “basın, milli güvenlik veya toprak bütünlüğü gibi Devletin hayati çıkarlarını şiddet tehlikesine karşı korumak için veya düzensizliğin ya da suçun önlenmesi için alınan önlemlere tecavüz etmemelidir, fakat bununla beraber bölücü düşünceler de dahil olmak üzere siyasi konulardaki düşünceleri ve bilgileri vermek basının görevidir”⁴⁷. Mahkeme, bu röportajda PKK mensubunun resmi politikayı sert bir biçimde eleştirmekte olduğunu, fakat *şiddeti teşvik edici* ifadelerin yer almadığını, terör örgütünün bakış açısının, içinde buldukları psikolojik durumun yansıtıldığını ve bunun da halkın haber alma hakkına ilişkin önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Mahkemenin bu kararı eleştiriye muhtaçtır. Bu davada konu edilen ifadeleri, içinde bulunulan şiddet ortamı göz önüne alındığında ifade özgürlüğünün kapsamı içinde değerlendirmek ve şiddeti teşvik edici olmadığını söylemek mümkün değildir, bu ifadeler kanlı bir hesaplaşmaya çağrıda bulunmakta, mevcut şiddet ortamını desteklemekte ve devam ettirilmesini teşvik etmektedir. Mahkeme tarafından bu sözlerin ifade

özgürlüğü içinde görülmesi anlaşılır gibi değildir. *Jersild* kararındaki testin uygulanmamış olması şaşırtıcıdır.

TMK md 8 ile ilgili bir başka *Sürek (no: 1)* davasında ise, Sürek'in sahiplerinden biri olduğu haftalık dergide yayınlanan iki okuyucu mektubu değerlendirilmiş ve eleştiri sınırlarının aşıldığı kanaatine varılmıştır. Bu davada içinde bulunulan terör ortamı da dikkate alınarak "faşist Türk ordusu", "TC cinayet çetesi", emperyalizmin kiralık katilleri" gibi ifadelerin yer aldığı mektuplar nedeniyle Sürek'in mahkumiyeti sözleşmeye aykırı bulunmamıştır. Mahkemeye göre bu ifadeler, kendini ölümcül şiddet olarak ortaya koyan mevcut önyargıları güçlendirerek ve duyguları harekete geçirerek *kanlı bir hesaplaşmayı teşvik* etmektedir. Bu mektupları yayımlayarak başvuruca yayıncı da sorumluluk altına girmiştir.

TMK 6'ya dayanılarak verilen bir başka ceza ile ilgili *Sürek (no.2)* davasındaki olay şöyledir: Şırnak'ı ziyaret eden bazı eski milletvekilleri ile resmi görevlinin arasında geçen diyalogun (tehdit edici sözler söz konusudur) dergide isim verilerek yayınlanması, terörle mücadele eden kişiler hedef gösterildiği için cezalandırılmıştır. İHAM'ne göre: terörle mücadele eden kişilerin kimliklerinin saklı tutulması önemlidir, fakat belirtilen ifadeler, resmi görevlilerin yetkisini ciddi bir biçimde kötüye kullandığını göstermektedir; haberde şiddete kışkırtıcı ifadeler olmamakla beraber, haberin ilgili kişilere karşı nefret uyandırıcı bir özelliği vardır, fakat, *haber sadece tarafların ne dediğini içermektedir ve halkın bu yetkiyi kötüye kullanma olayını, ilgililerin kimlikleri de dahil olmak üzere, bilmesinde meşru kamu menfaati vardır, ayrıca bu haber zaten başka gazetelerde de yayınlanmış ve bu gazeteler yargılanmamışlardır.* Sonuç olarak, Mahkemeye göre, mahkumiyet ve ceza, kamuyu ilgilendiren konuların tartışmaya açılmasına ilişkin basının katkısı engelleyicidir. Bu nedenlerle görevlileri terörist saldırılardan koruma amacı başvurucaunun ifade özgürlüğünü sınırlamak için yeterli değildir, orantılılık ilkesi aşılmıştır.⁴⁹

İHAM, her ne kadar zaman zaman kendisiyle çelişiyor da olsa, yukarıda belirtilen suçlar açısından, şu kriterlere dayanarak karar veriyor görünmektedir: (a) siyasi kişiler, hükümet ve kurumları normal kişilere göre daha fazla eleştiriye açık olmak zorundadır; (b) müeyyide uygulanan ifadelerde belirli bir toplumsal grubu (belirli bir dine veya ırka mensup gruplar gibi) aşağılayıcı sözler veya şiddete teşvik olmalıdır; (c) şiddete teşvik olup olmadığı saptanırken içinde bulunulan mevcut koşullar, bir şiddet ortamının olup olmadığı belirleyicidir; (ç) ifadenin kim tarafından sarf

edildiği önemlidir, eğer toplumda etkili bir yeri olan kişi tarafından sarf edilmişse ifade özgürlüğünü sınırlamak için daha güçlü bir neden vardır; (d) söz konusu ifadeler geniş bir kitleye ulaşmamışsa (aleni değil ise) müeyyide uygulamaktan kaçınmak gerekir; (e) zaten bilinen ve müeyyideye tabi tutulmayan bir haberin yayınlanması sınırlanmamalıdır; (f) eğer terörle mücadele eden resmi bir görevlinin yetkisini kötüye kullanması söz konusu ise, bu olayın, ilgilinin kimliği ile birlikte, yorum yapmaksızın yayınlanması suç değildir; (g) eğer bir yayın organı aracılığı ile şiddete teşvik edici veya belirli bir grubu aşağılayıcı ifadeler kamuya açıklanmışsa, yayıncının cezalandırılabilmesi için amacına ve haber verme tekniğine bakılmalıdır, dengelenmiş bir yayın yapıp yapmadığı, diğer bir deyişle bu ifadeleri destekler bir tavır mı aldığı yoksa sadece bilgi vermeyi mi amaçladığı araştırılmalıdır, cezalandırmayı gerektirecek belirli güçlü nedenler olmadıkça, müeyyide uygulanmamalıdır. Bu ilkelerin mahkemelerimizce dikkate alınması Avrupa hukuku ile iç hukukumuz arasındaki çatışmaları büyük ölçüde giderecektir.

4. Parti Kapatma Rejimi

4.1. İlerleme Raporları ve KOB

Kopenhag Kriterleri açısından ele alınması gereken diğer bir unsur, ülkemizde büyük bir sıklıkla uygulanan parti kapatma rejimidir. Parti kapatma rejimi, ilerleme raporlarında, kapatılan çeşitli partilerden örnekler verilerek eleştirilmektedir.

Örneğin 98 ve 99 Raporlarında laiklik nedeniyle, Refah Partisinin kapatılması üzerinde durulmuş ve 98 Raporunda Avrupa Birliği adına yapılan Başkanlık açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamaya göre, Refah Partisinin kapatılması Türk Anayasasına uygundur, fakat Avrupa Birliği demokratik çoğulculuğun ve ifade özgürlüğünün uygulanmasıyla ilgilenmektedir. Fakat, bilindiği gibi, Refah Partisinin kapatılması İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi tarafından Sözleşmeye aykırı bulunmamıştır. 99 Raporunda, ayrılıkçılık nedeniyle Demokratik Kitle Partisinin kapatılması da yer almıştır. 2001 Raporunda da Fazilet Partisinin kapatılması üzerinde durulmuştur.

KOB'nde açıkça Siyasi Partilere ilişkin bir gönderme olmamakla birlikte, bu konunun KOB'nde yer alan ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğünün bir parçası olduğu açıktır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi de Siyasi

Partileri örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen 11. md kapsamında görmekte ve 11. md'yi yorumlarken ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. md'den yararlanmakta, düşüncelerin korunmasının ve bu düşünceleri ifade etme özgürlüğünün örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün amaçlarından biri olduğunu belirtmektedir.⁵⁰

4.2. Ulusal Program ve 2001 değişikliği

Ulusal Program, Siyasi Partiler konusunda sadece orta vadede Siyasi Partiler Kanununun ifade özgürlüğü açısından gözden geçirileceğini belirtmekle yetinmektedir⁵¹.

Siyasi Partiler açısından 2001 Anayasa değişiklikleri sırasında sadece 69. md değiştirilmiştir. Dolayısıyla parti kapatma nedenleri açısından bir değişiklik yoktur. Siyasi Partilerin 68. md'nin 4. fkr'sı hükümlerine aykırı eylemleri nedeniyle kapatılmaları için aranan, bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak olma koşulu 69. md'nin 6. fkr'sına yapılan bir ekle tarif edilmiştir. Getirilen ek cümleye göre, "Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır". Bu ek cümle daha önce Anayasa Mahkemesinin, Refah Partisi kararını vermeden önce iptal ettiği⁵² SPK'nun 103. md'sinin ikinci fkr'sı ile benzerlikler içermektedir. Fakat, Anayasa Mahkemesinin 103. md açısından belirlediği sakıncalar yoktur, odak olmanın tespiti için, md 68/4'e aykırı fiillerin bir suç oluşturması gerekmemektedir.

69. md'de yapılan 2001 değişikliklerinin esas önemli yanı Anayasa Mahkemesine temelli kapatma cezası verme yetkisinin yanı sıra dava konusu fiillerin ağırlığına göre, ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verme yetkisinin de tanınmasıdır. Böylece Anayasa Mahkemesi daha önce tek yaptırım aracı olan ve bir siyasi parti için son derece ağır bir yaptırım olarak nitelenebilecek kapatma kararı yerine, dava konusu fiilin ağırlığını dikkate alarak gerektiğinde devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımını uygulayabilecektir. Fakat SPK'nun 1. Ek maddesine göre son genel seçimlerde geçerli oyların % 7'sinden az oy alan siyasi partilere devlet

yardımlı yapılamayacağından, bu değişiklik küçük partiler için anlamlı olmayacaktır.

2001 değişikliği 149. md'ye de yeni bir unsur getirmiştir. 149. md'nin 1. fkr'sı şu hale gelmiştir: "Anayasa Mahkemesi başkan ve on üye ile toplanır, salt çoğunluk ile karar verir. Anayasa değişikliklerinde iptale ve siyasi parti davalarında kapatılmaya karar verebilmesi için beşte üç çoğunluğu şarttır". Bu hüküm, değişiklikten önceki salt çoğunluk ile siyasi parti kapatma kararı verilebilmesi imkanını ortadan kaldırmış, siyasi parti kapatma kararını Anayasa değişikliği ile eş düzeyde tutmuş ve nitelikli bir çoğunluk aramıştır. Oysa bu iki konu birbirinden farklıdır. Anayasa değişikliği meclisin üçte iki çoğunluğu gibi yüksek bir çoğunlukla veya beşte üç çoğunlukla meclisten çıkmış ise referandum sonucunda yapılabilmektedir ve bu nedenle hükmün eski halinde, Anayasa Mahkemesinin bu tür bir değişikliği iptal edebilmesi için, üçte iki çoğunluk aranmaktaydı. Meclisin çok yüksek bir çoğunluğunun oyu sonucu veya bir halk oylaması sonucunda oluşan bir kararın denetlenmesini güçleştirmek kendi mantığı içinde tutardı. Oysa bu değişiklikte Anayasa değişikliğine ilişkin karar ile siyasi parti kapatmaya ilişkin karar aynı niteliğe sahipmiş gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

4.3. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları ışığında değerlendirme

Parti kapatma rejimi 95'de ve 2001'de Anayasa ve 99'da Siyasi Partiler Kanununda⁵³ yapılan değişikliklerle, kısmen güçleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat, Anayasada belirtilen kapatma nedenlerinin (md 68/4) ve Siyasi Partiler Kanununun parti yasaklarına ilişkin hükümlerinin yorumu Anayasa Mahkemesine aittir. Dolayısıyla bu yorumun ve Siyasi Partiler Kanununda yapılacak değişikliklerin AB'ne uyum sürecinde gerek KOB gerekse ilerleme raporlarında sık sık atıf yapılan İHAS'ne uygun bir biçimde yapılması önemlidir, bu nedenle İHAM kararlarının gerekçelerinin incelenmesi gerekmektedir.

İHAM, demokrasi ile siyasi grupların faaliyetleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Mahkeme, demokrasinin başta gelen özelliklerinden birinin, bir ülkenin sorunlarını, *şiddete başvurmaksızın*, bıkırtıcı olsa bile, *diyalog yoluyla* çözme imkanı tanınması olduğunu kabul etmektedir. Demokrasi ifade özgürlüğü ile gelişir. Bu açıdan bakınca siyasi bir gruba, sırf Devletin nüfusunun bir kısmının durumunu aleni biçimde tartışmayı ve *demokratik kurallara uygun olarak* herkesi tatmin edebilecek

çözümleri bulmak üzere siyasi yaşamda yer almayı istediği için engel olunması haklı görülemez.”⁵⁴ İHAM’ne göre, “bir siyasi partinin programı veya yöneticilerinin ifadeleri, açığa vurduğu amaç ve hedeflerden farklı olabilir. Bunun böyle olmadığını doğrulamak için, partinin ve yöneticilerinin *eylemleri ve savdukları konuları bir bütün olarak* ele alarak, program ve ifadelerin içeriği ile karşılaştırmak gerekir”.⁵⁵

Bu ifadelerden şu sonuca varmak mümkündür: İHAM’ne göre, siyasi partilerin, (a) *demokratik kurallara uygun olarak*, (b) ülkenin sorunlarını *barışçıl yollardan çözüm önerileri getirerek tartışması* siyasi partinin özgürlük alanındadır⁵⁶ ve (c) tersi bir hedef güttüğünü anlamak için *sadece programına veya tüzüğüne değil eylemlerine de* bakarak bir bütün olarak, karşılaştırma yapmak suretiyle değerlendirmek gerekir.

Refah Partisine ilişkin İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararı, Siyasi Partilere ilişkin özgürlük alanının sınırlarını somutlaştırmıştır. Mahkeme bu kararında laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle Refah Partisinin kapatılmasını 11. md’nin ihlali olarak görmemiştir. *Refah Partisi - Türkiye* kararında, bir siyasi partinin örgütlenme özgürlüğünün sınırlarını şu şekilde çizmektedir: “Bir siyasi partinin yöneticileri eğer *şiddete başvurmaya teşvik* ediyor veya *demokrasi kurallarından biri veya bir kaçıyla uyum olmayan bir politika* hedefliyor ya da *demokrasiyi tahrip ve demokraside korunan hak ve özgürlükleri ihlal* etmeyi amaçlıyorsa, o parti kendisine bu nedenlerle verilen cezalara karşı Sözleşmenin korumasını talep edemez”.⁵⁷ Bu kararda dört temel tespit vardır.

Birinci tespit; Türkiye’nin tarihi ve büyük müslüman çoğunluğu göz önünde tutulduğunda, *teokratik bir rejimin kurulma olasılığı* tahayyül edilemez bir durum değildir.⁵⁸ Refah Partisinin kazandığı milletvekili sayısı, seçimlerdeki oy oranı ve radikal dini akımların siyasi geçmişi dikkate alındığında Refah Partisinin *siyasi amaçları teorik veya hayali değildir, ulaşılabilir*⁵⁹. Dolayısıyla İHAM, akıl dışı, hayali bir tehlikeden değil olanaklı bir tehlikeden söz edildiğini ve somut olarak da bir tehlike olduğunu kabul etmektedir.

İkinci tespit; Refah Partisinin önerdiği *çok hukukluluk rejimi*, gerek *Devletin insan haklarını koruma* ve *dinler ve inançlar karşısında tarafsız olma* rolüne (çünkü, böyle bir rejim, Devletin bu rolü çerçevesinde koyduğu kurallara değil dinin belirlediği değişmez kurallara uymayı getirir), gerek ise inançlarına göre kişiler arasında *ayırıcılık yapmama görevine aykırıdır*.⁶⁰

Üçüncü tespit; Refah Partisinin önerdiği *şeriat hukuku* sabit, değişmez dogmalar ve kutsal kuralları yansıttığı için *demokrasinin temel ilkelerine aykırıdır*. Ayrıca bu hukuk, Şeriatın benimsediği ceza ve ceza usul hukuku, Şeriata dayalı bir rejimdeki kadının konumu dikkate alındığında da *Sözleşmede tanınan haklara aykırıdır*.

Dördüncü tespit; Refah Partisi yöneticileri güç kazanmak ve gücü elinde tutmak için *şiddet yöntemlerine başvurma* imkanı hakkındaki ifadelerinin⁶¹ muğlaklığını giderememişlerdir. Refah partisi şiddete başvurma imkanını bertaraf etmemiş bir izlenim vermektedir. Bu ifadelerden biri (H.H. Ceylan'ın ifadeleri) İslami bir rejime karşı olarak gördüğü kişilere *derin bir düşmanlığı açığa vurmaktadır; saldırgan tavırlar üst düzeyde bir aşağılamaya vardığında ve başkalarının din özgürlüğünü inkara yaklaştığında toplumdan hoşgörü görme hakkını kaybeder*.⁶²

Bütün bu tespitler çerçevesinde, İHAM, örgütlenme özgürlüğüne yapılan müdahalenin (kapatma cezasının) sosyal bir ihtiyaç baskısına cevap verdiği ve ulaşılmak istenen meşru amaçla orantılı olduğu sonucuna varmaktadır. Refah Partisi kararı örgütlenme özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesi açısından köşe taşı niteliğinde bir karardır. Dine dayalı çok hukukluluk, Şeriat hukuku ve şiddet söylemleri Sözleşmenin koruması altında görülmemiştir. İHAM için hareket noktası demokrasi ve insan haklarının korunması olmuş, mücadeleci demokrasi anlayışını kabul etmiştir.⁶³

İHAM'nin bakış açısına göre, siyasi partilere ilişkin yasaklar ancak demokrasiyi ve insan haklarını korumak için ve şiddeti savunmayı engellemek için getirilebilir. Örneğin *Türkiye Birleşik Komünist Partisi*⁶⁴, *Sosyalist Parti* ile *Özgürlük ve Demokrasi Partisi* kararlarında⁶⁵ Mahkeme azınlıklara ilişkin şiddet içermeyen barışçıl söylemlerden dolayı veya üniter devlet biçiminde değişiklik yapılmasına yönelik şiddet içermeyen taleplerden dolayı siyasi partilerin kapatılmasını Sözleşmenin 10 ve 11. md'lerine aykırı bulmuştur (SPK md 78/a, 80, 81/a,b). Ayrıca *ÖZDEP – Türkiye* kararında, Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılmasını amaçlamanın tek başına bir kapatma nedeni olması da (SPK md 89) sözleşmeyi ihlal edici olarak görülmüştür.⁶⁶ İHAM, *TBKP – Türkiye* kararında, sadece komünist sözcüğünün parti adında kullanılmasının, Türk toplumu veya Devleti için gerçek bir tehdit oluşturabilecek bir siyaseti seçtiğini gösteren somut herhangi bir delil bulunmaksızın, siyasi partinin kapatılmasına neden olmasını da (SPK md 96/3) İHAS'ne aykırı bulmuştur⁶⁷.

Bu kararlar İHAM'nin hareket noktasının, daha önce belirtildiği gibi, sadece, demokrasi ve insan haklarına karşı fiili, gerçek bir tehdit oluşturulmasının engellenmesi olduğunu göstermektedir. İHAM *Refah Partisi* kararında olduğu gibi, laiklik ilkesini de demokrasinin ve insan haklarının korunması açısından önemli bulmaktadır, fakat laiklik ilkesini güvencelemek için Diyanet İşleri Başkanlığının korunması İHAM açısından demokrasiyi ve insan haklarını korumakla doğrudan bağlantılı değildir. Dolayısıyla, Anayasal ilkelerin değiştirilmesine ilişkin ifadeler, doğrudan demokrasi ve insan haklarına fiili bir tehdit oluşturmuyor ve şiddeti savunmuyor ise Sözleşme tarafından koruma görmektedir. Ayrıca, bir siyasi partinin kapatılmasına karar vermek için sadece ismine, tüzüğüne veya programına bakmak yetmemekte, eylemlerine de bakarak bir bütün olarak değerlendirilmeli ve somut delillerle karar vermek gerekmektedir.

Diğer yandan, siyasi parti yasaklamalarıyla ilgili ilkelerin tespit edilmesi için Avrupa Konseyi Genel Sekreterinin talebiyle oluşturulan Hukuk Yoluyla Demokrasi için Avrupa Komisyonunun Raporu (Venedik Komisyonu Raporu)⁶⁸ da İHAM'nin kararlarının belirlediği standartları doğrulamaktadır. Raporun 3. İlkesine göre siyasi parti yasaklama rejimi ancak demokratik bir toplumda gerekli ise ve siyasi partinin demokrasi ve temel hakları tehdit eden faaliyetler içine girdiğine ilişkin somut deliller varsa uygulanır. Düşünce özgürlüğü çerçevesinde bir siyasi parti hukuki araçlar yoluyla anayasal düzeni barışçıl bir biçimde değiştirme amacını güdüyorsa yasaklanamaz veya kapatılamaz. Venedik Komisyonu Raporunun 5. İlkesine göre, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük gibi konularda gösteri yapmak dahil olmak üzere şiddeti savunduğuna yönelik yeterli delil olması halinde veya terörist veya diğer yıkıcı faaliyetlerin içine açıkça girdiği takdirde siyasi parti yasaklama rejimi doğacaktır.

Yukarıda belirtilen bakış açısı ve ilkelerin Anayasa Mahkemesi tarafından dikkate alınması ve yasalara yansımaları Avrupa hukuku ile hukukumuz arasındaki çatışmaları gidermek açısından önemli adımlar olacaktır.

Sonuç

Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda Kopenhag Siyasi Kriterleri birer önkoşuldur. Yukarıda belirtilen Komisyonun İlerleme raporları ve Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'deki demokrasi, hukuk devleti, insan hakları

sorunlarına dikkat çekmekte ve Kopenhag Siyasi Kriterlerini somutlaştırmaktadır.

Hukuk alanında yapılması gereken bu değişikliklerin çoğu yeterince açıklık olmamasına rağmen Ulusal Programda yer almıştır. Uyum sürecinde 2001 Anayasa değişiklikleri ile belirli ölçüde bu uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat hala bazı sakıncaların devam ettiği yukarıda ele alınan konu başlıkları altındaki değerlendirme bölümlerinde ayrı ayrı belirtilmiştir. Ayrıca, Anayasal ve yasal bazı değişikliklerin yanı sıra, uygulamada, özellikle yargıçlar açısından, anlayış farklılığı getirilmesi gerekmektedir⁶⁹, mahkemelerin önlerine gelen davalarda İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi içtihatlarını dikkate alarak karar vermesi son derece önemli bir gelişme olacaktır, bu anlamda hakim ve savcılara yönelik meslek içi eğitim programları önem kazanmaktadır.

Summary

The European Union is not just a new type of legal order which serves integration on the level of economic interests; it is also a legal order in which a very clear purpose is dominant. This is the promotion of a process of integration towards the economic and political union of European States. The European Union is based on common ideas and values regarding democracy and human rights standards, as well as economy. This special interest has been shown for the candidate countries at the Copenhagen European Council. According to the criteria for accession, known as the "Copenhagen criteria", membership requires that the candidate country: "has achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights, and respect for and protection of minorities". Regular Reports (1998,1999, 2000 and 2001) from the Commission on Progress towards Accession of Turkey, put stress on specific problems of democracy, human rights and the rule of law in Turkey. "The Council Decision on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey" explains the expectations of EU on progress towards accession of Turkey.

In this article the author examines the specific subjects which exist in the documents mentioned above and National Programme, and compares them with the amendments of the Turkish constitution. She elaborates the detention conditions, freedom of expression and the freedom of association of the political parties in Turkey taking into consideration the European Court of Human Rights cases as well as Eu documents. Author in this article suggests to apply the standards of the European Court of Human Rights regarding the rules about the detention conditions, the freedom of expression and the closure of the political parties.

Sonnotlar

¹ Bkz. Aslan Gündüz, “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Yeri: Kurumsal Düzenleme ve Bireylerin Hakları”, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1999, C.7, S. 1-2, s. 101-106.

² 1977 Joint Declaration, the Declaration of Fundamental Rights and Freedoms on 12 April 1989, the Resolution on Human Rights in the World and Community Human Rights Policy for the years 1991/1992, the Draft Constitution of the European Union, Resolution on Human Rights through the World in 1995/96 and the Union Policy, the Resulotion on Respect for Human Rights in the Eurorpean Union in 1997 gibi. Bkz. Yıldırım Sak, *European Union Law and Human Rights*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 52-58.

³ Aslan Gündüz, “AB’ye Üyelik Kriterleri ya da Siyasi, Ekonomik ve Hukuki Transformasyonun Eşiği”, *Kopenhag Kriterleri*, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi yay., İstanbul 2001, s. 264.

⁴ Kopenhag Kriterleri için bkz. <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phase/wip/copenhagen.htm>

⁵ Türkiye, Lüksemburg Avrupa Konseyi kararlarında Türkiye’ye karşı diğer ülkeler karşısında ayrımcı davranılması nedeniyle, Avrupa Birliği ile siyasi diyalogunu durdurmuştur.

⁶ 1998-99 ve 2000 Raporları ile Katılım Ortaklığı Belgesi için bkz. <http://Europa.eu.int/comm/enlargement/Turkey/index.htm> 1998 ve 1999 raporları hakkında özet bilgi için bkz. *Avrupa Birliğine Tam Üyelğe Doğru*, Türk Sanayiciler ve İşadamları Derneği yay., İstanbul 1999.

⁷ www.abgs.gov.tr/dokuman/ulusalprogram.htm

⁸ Söz konusu tartışmalar için bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku, Afa yay.*, 5. b., İstanbul 1999, s. 149-151; Sibel İnceoğlu, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ile Karşılaştırmalı Olarak Yakalanananın Derhal Hakim Önüne Çıkarılma İlkesi”, *Argumentum*, Ocak 1992, Y. 2, S. 18, s. 281 ve s. 283, dpn. 57.

⁹ Anayasa Komisyonunca da kabul edilen ve 90. md'nin son fkr'sına eklenmek istenen cümle şöyle idi: “Kanunlar ile milletlerarası andlaşmaların çatışması halinde milletlerarası andlaşmalar esas alınır”.

¹⁰ Bkz. TBMM'nin 28.09.2001 tarih, 135. bileşimi (olağanüstü), *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Yasama Yılı 3, C. 70, s.297-303

¹¹ Edip Çelik, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması”, *İHİD*, 1988, s. 48-52; Aslan Gündüz, “İktidar ve Milletlerarası Sınırları”, *İBD*, 1990, C. 64, S. 1-2-3, s. 50-51; Tekin Akıllıoğlu, “İnsan Hakları Kurallarının İç Hukukta Değeri ve Yeri”, *İHMD*, Mayıs-Eylül 1991, s. 41; A. Şeref Gözübüyük, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukukta Değeri ve Yeri”, *İnsan Haklarının İç Hukukta Uygulanması*, AÜSBF yay., Ankara 1992, s. 26;

¹² E. 1996/55, K. 1997/33, K.T. 27.02.1997, 24.03.2001 tarih, 24352 sayılı RG, s.48.

¹³ İspanya AY'sının 10. md'sinde, anayasada tanınan temel hak ve özgürlüklere ilişkin kuralların İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine ve bu konudaki uluslararası andlaşmalara uygun yorumlanmasını belirtilmektedir. Portekiz AY'nın 16. md ise sadece İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine uygun yorum yapılmasını öngörmektedir.

¹⁴ Başbakanlık İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Sekreteryası eşgüdümünde yapılan Komisyon çalışmaları sonucu hazırlanan ve İnsan Hakları Üst Kuruluna sunulan Kopenhag Siyasi Kriterleri Işığında Türkiye'nin Alması Gereken Önlemler isimli Raporda İHAS'ın anayasal yorumda bir referans norm olarak kullanılması belirtilmektedir, s. 10. Ayrıca Referans norm olarak belirlenme güvencesinin etkili olabilmesi için Portekiz ve İspanya'da olduğu gibi bireylerin Anayasa Mahkemesini doğrudan harekete geçirme yolunun da (Anayasa şikayeti) tanınması İnsan Hakları Üst Kuruluna sunulan raporda yer almıştır. Aynı Rapor s. 9. Anayasa Şikayeti için bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, 3. b., İmge kitabevi yay., Ankara 2000, s. 72-78.

¹⁵ AB üyesi ülkelerden bazıları Anayasalarında uluslararası andlaşmaların üstünlüğünü açıkça belirtmişlerdir. Fransa (md 55), Almanya (md 25), Hollanda (md 93-94), Yunanistan (md 28/1), İspanya (md 96/2). Bkz. Haluk Günöğür, *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi yay., Ankara 1996, s. 82, 91, 99, 111, 117. Anayasasında açıkça uluslararası sözleşmelerin üstünlüğüne

yer vermemiş ülkeler de yargı kararlarıyla (örneğin İtalya) Anayasalarını AB hukukunun üstünlüğünü tanıır bir biçimde yorumlamaktadırlar.

¹⁶ Uluslararası hukukun iç hukuktaki kurallar kademelenmesindeki yeri açısından diğer ülkelerde benimsenen formüller için bkz. Bakır Çağlar, *Anayasa Bilimi*, BFS yay., İstanbul 1989, s. 50.

¹⁷ Anayasa Mahkemesi Uluslararası belgelere , özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine ve İHAS'a çeşitli kararlarında atıf yapmaktadır. Örneğin bkz. E. 1979/38, K. 1980/11, KT 29.01.1980, AMKD S. 18, s. 97-98. Fakat, Anayasa Mahkemesi İHAS'ın hükümlerini yorumlarken İHAM kararlarına atıf yapmaktansa kendi yorumunu öne çıkarmaktadır.

¹⁸ AB hukukunun iç hukukta doğrudan etkililiği ve iç hukuk karşısında üstünlüğü, bu çerçevede egemenlik açısından çıkan sorunlar ve İtalya örneği için bkz. Sibel İnceoğlu, *Topluluk Hukuku-Milli Hukuk İlişkisi Örnek Olay: İtalya*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul 1990. AB üyesi ülkelerin uluslararası sözleşmelere ilişkin Anayasa hükümleri için bkz. Haluk Günüğü, a.g.e., s. 81-120

¹⁹ İHAS'nin hak ve özgürlüklerin yorumunda referans norm olarak belirtilmesi tek başına yeterli bir güvence olarak görünmemektedir, uluslararası sözleşmelere yasa üstü bir değer tanımak hem AB hukukunun ulusal üstü niteliğinin hayata geçirilmesini hem de insan hakları alanındaki sözleşmelerin Anayasa Mahkemesine gitmeksizin alt mahkemelerde öncelikli olarak doğrudan uygulanmasını sağlayacaktır. Referans norm olarak belirlenme güvencesinin etkili olabilmesi için Portekiz ve İspanya'da olduğu gibi bireylerin Anayasa Mahkemesini doğrudan harekete geçirme yolunun da (Anayasa şikayeti) tanınması İnsan Hakları Üst Kuruluna sunulan raporda yer almıştır. Anayasa Şikayeti için bkz. İ. Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, a.g.e., s. 72-78.

²⁰ UP, s. 11

²¹ 29.08.1999 tarihinde yürürlüğe giren TCK'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında kanun uyarınca, memurların işkence ve kötü muamele fiillerine ilişkin maddelerdeki ceza miktarları arttırılmıştır (md 243 ve 245), bu değişiklik 1999 raporunda olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Fakat, TCK'da yapılan bu değişikliğe rağmen, 2000 ve 2001 İlerleme Raporlarında bu tür suçlara verilen cezanın az olduğu yine yer almıştır, dolayısıyla bu sorun devam eder görünmektedir. Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat yürürlükten kaldırılmış ve yerine 04.12.1999'da yürürlüğe giren Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun gelmiştir (md 16 ve 18), fakat bu son değişikliği ileri bir adım olarak görmek güçtür. Kanunun taşıdığı sakıncalar için bkz. Hamide Sıla Zafer, "4483 Sayı ve 2.12.1999 Tarihli 'Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin

Yargılanması Hakkında Kanun'un Değerlendirilmesi", *Nisan 2000'de İstanbul Barosunda sunulan Bildiri*, s. 12-13.

²² Md 19/6'nın değişiklikten önceki hali: yakalanan veya tutuklanan kişinin durumu, soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektirdiği kesin zorunluluk dışında, yakınlarına bildirilir.

²³ Md 19/son'un değişiklikten önceki hali: Bu esaslar dışında işleme tabi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, kanuna göre, Devletçe ödenir.

²⁴ *Brogan and Others v. United Kingdom*, 29.11.1988, Ser. A, No. 145-B, 11 EHRR 117. Sözleşmede gözaltına ilişkin bir süreye yer verilmemiştir. Fakat bu kararda dört gün altı saatlik gözaltı süresi İHAS'ın 5. md'sinin 3. fkr'sında yer alan "derhal" yargıç önüne çıkarılma ilkesine aykırı bulunmuştur.

²⁵ Bkz. *Brannigan and McBride v. United Kingdom*, 26.05.1993, Ser. A, No. 258-B, 17 EHRR 539, para. 63-66. Bu kararda altı gün ondört saat ve dört gün altı saat gözaltında tutulan başvurucuların şikayetleri belirtilen güvenceler sağlandığı ve ulusun yaşamını tehdit eden olağanüstü koşullar Birleşik Krallık Devleti tarafından bildirilmiş olduğu için Sözleşmeye aykırı bulunmamıştır.

²⁶ *Sakık and Others v. Turkey*, 26.11.1997, (appl no. 23878/94), in www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm , bu kararda başvurucular, Hükümetin Sözleşmeden doğan yükümlülüklerini azalttığına ilişkin beyanında belirttiği bölgeler dışında, Ankara'da, gözaltında tutuldukları için, 12 ve 14 günlük sürelerle gözaltında tutulmaları 15. md kapsamındaki bir uygulama olarak görülmemiştir.

²⁷ *Aksoy-Türkiye* kararında, 15. md çerçevesinde Güney Doğuda olağan dışı koşullar olduğu kabul edilmekle birlikte, başvurucu yargısal güvence ve diğer (hekim muayenesi, avukat yardımı, yakınlarına bilgi verme gibi) güvenceler olmaksızın çok uzun süre (14 gün) tecrit halinde tutulduğu için, bu durum md 5/3'e aykırı bulunmuştur. Bkz. *Aksoy v. Turkey*, 18.12.1996, 23 EHRR 553, para. 77-84.

²⁸ UP, s. 10

²⁹ Bkz. Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, AÜSBF yay., Ankara 1982, s. 112

³⁰ Örn. E. 1986/17, K. 1987/11, KT 22.05.1987, AMKD, S. 23, s. 222; E. 1987/16, K. 1988/8, KT 19.04.1988, AMKD, S. 24, s. 108. Ölçülülük ilkesinin Anayasa Mahkemesi tarafından nasıl uygulandığına ilişkin bkz. F. Sağlam, *Temel Hakların...,a.g.e.*, s. 121-125

- ³¹ Örn. E. 1985/8, K. 1986/27, KT 26.11.1986, AMKD, S. 22, s. 323. Bkz. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 6. b, Yetkin yay., Ankara 2000, s. 108
- ³² Bkz. TBMM'nin 25.09.2001 tarih, 132. bileşimi (olağanüstü), *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Yasama Yılı 3, C. 70, s. 71
- ³³ Bkz. E. Özbudun, a.g.e., s. 111.
- ³⁴ Dünyadaki 15 ülkenin (Almanya, Avusturya, İtalya, Fransa, Yunanistan, Danimarka, İsveç dahil) bu suç tipini nasıl düzenlendiğine ilişkin bilgi için bkz. Ahmet Gökçen, *Halkı Kin ve Düşmanlığa Açıkça Tahrik Cürmü*, Liberal Düşünce Topluluğu yay., Ankara 2001, s. 44-56.
- ³⁵ Muhakkak yasa ile öngörülmüş bir sınırlama olmayabilir, yazılı olmayan hukukla da sınırlama yapılmış olabilir (common law), önemli olan uygulanacak hukukun ulaşılabilir, öngörülebilir ve yeterli açıklıkta olmasıdır. Bkz. *Sunday Times v. U.K.*, 26.04.1979, Ser. A, No. 30, 2 EHRR 245, para. 46-53.
- ³⁶ Belirtilen kriterlerin uygulandığı dava örnekleri için bkz. *Handyside v. U.K.*, 07.12.1976, Ser. A, No. 24, 1 EHRR 737, para. 49; *Barthold v. Germany*, 24.03.1985, Ser. A, No. 90, 7 EHRR 383, para. 55; *Lingens v. Austria*, 08.07.1986, Seri A No. 103; 8 EHRR 407, para. 38-41.
- ³⁷ *Zana v. Turkey*, 25.11.1997, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm. Türkçe çevirisi için bkz. "Zana – Türkiye", çev. Emine Karacaoğlu, *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, C. II, İstanbul Barosu yay., İstanbul 1998, s. 304.
- ³⁸ A.g.k., para. 59-61
- ³⁹ *Incal v. Turkey*, 09.06.1998, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm. Türkçe çevirisi için bkz. "İncal – Türkiye", çev. Sibel İnceoğlu, İsmail Pamuk, *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, a.g.e., s. 395.
- ⁴⁰ *Lingens v. Austria*, a.g.k., para. 41.
- ⁴¹ *Grigoriades v. Greece*, 25.11.1997, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm. Türkçe çevirisi için bkz. "Grigoriades – Yunanistan", çev. Osman Doğru, İsmail Pamuk, *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, a.g.e., para. 45-48, s. 336-337.
- ⁴² Bilgi için bkz. Hamide Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, Beta yay., 1999 İstanbul, s. 144-148.
- ⁴³ Bülent Tanör, "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 1990, Y. 10, S. 1-2, s. 169.

⁴⁴ *Jersild v. Denmark*, 23.09.1994, Seri A No. 298, 19 EHRR 1

⁴⁵ 08.07.1999 tarihli (appl. no. 26682/95) *Sürek v. Turkey* (No: 1) kararı ile (appl. no. 24735/94) *Sürek v. Turkey* (No: 3) kararı, bkz. www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm

⁴⁶ 08.07.1999 tarihli (appl. no. 23927/94) *Sürek and Özdemir v. Turkey*, (appl. no. 24122/94) *Sürek v. Turkey* (No: 2), (appl. no. 24762/94) *Sürek v. Turkey* (No: 4) kararları, bkz. www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm

⁴⁷ *Sürek and Özdemir v. Turkey*, a.g.k., para. 58

⁴⁸ A.g.k., para 61

⁴⁹ Bkz. *Sürek v. Turkey* (No. 2), a.g.k., para. 34-42

⁵⁰ Örneğin bkz. *Refah Partisi and others v. Turkey*, 31.07.2001, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm, para. 44

⁵¹ UP, s. 10.

⁵² E. 1998/2, K. 1998/1, KT 09.01.1998, 22.02.1998 tarih, 23266 sayılı RG; 103. md'nin kısmen değil de tamamen iptal edilmesine ilişkin eleştiri için bkz. F. Sağlam *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Beta yay., İstanbul 1999, s. 135-136.

⁵³ 12.8.1999 tarih 4445 sayılı Siyasal Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, 14.08.1999 tarih, 23786 sayılı RG.

⁵⁴ "Türkiye Birleşik Komünist Partisi – Türkiye", 30/01/1998, çev. Sibel İnceoğlu, Osman Doğru, İnsan Hakları Kararlar Derlemesi (İHKD) C. II, Ed. Osman Doğru, Yrd. Ed. Sibel İnceoğlu, Hasan Kemal Elban, İstanbul Barosu yay., İstanbul 1998, s. 372-394, para. 57

⁵⁵ *Socialist Party v. Turkey*, 25.05.1998, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm, Reports 1998-III, para. 48; *Türkiye Birleşik Komünist Partisi – Türkiye*, a.g.k., para. 58; *Refah Partisi and Others v. Turkey*, a.g.k., para. 48.

⁵⁶ Liberal devlet bütün görüşlerin örgütlenmesine, siyasal iktidar yarışına katılmalarına izin verirken, bunların şiddet yoluna başvurulmadan yapılmasını kabul eder. Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, Gerçek yay., İstanbul 1976, s. 132.

⁵⁷ *Refah Partisi v. Turkey*, a.g.k., para. 47; *Mutatis mutandis, Socialist Party and Others v. Turkey*, a.g.k., para. 46

⁵⁸ *Refah Partisi v. Turkey*, a.g.k., para. 65

⁵⁹ A.g.k., para. 77

⁶⁰ Ag.k., para. 70

⁶¹ N. Erbakan'ın 13 Nisan 1994 tarihli, Ş. Yılmaz'ın Nisan 1994'teki, H.H. Ceylan'ın 14 mart 1992 tarihli, Ş. Karatepe'nin 10 Aralık 1996 tarihli, İ.H. Çelik'in 8 Mayıs 1997 tarihli konuşmaları cihat ve kanlı bir değişim, silahlanma gibi ifadeleri içermektedir.

⁶² A.g.k, para. 74-75

⁶³ I. Dünya savaşı öncesinde, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan diktatörlüklerin doğurduğu sonuçlar, klasik demokrasilerde totaliter akımlara ve örgütlenmelere karşı tedbirler alınmasına yol açmıştır. Liberal ya da klasik demokrasi eski hoşgörüsünü bir yana bırakarak "militan" veya "mücadeleci" demokrasi olacaktır. Bkz. E. Teziç, a.g.e., s. 132-134.

⁶⁴ *Türkiye Birleşik Komünist Partisi – Türkiye*, a.g.k., para. 58-61

⁶⁵ *Socialist Party and Others v. Turkey*, a.g.k; *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*, 08.12.1999, para. 40-41, www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm

⁶⁶ Fakat bu yasa maddesi, her ne kadar Anayasa Mahkemesinin ÖZDEP kararında uygulanarak parti kapatılmışsa da (E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23.11.1993, AMKD, S. 30, C.2, s. 926-927), bu karardan dört yıl sonra aynı madde farklı bir biçimde yorumlanmıştır. Anayasa Mahkemesinin Demokratik Barış Hareketi Partisine ilişkin kararı (E. 1996/3, K. 1997/3, KT. 22.05.1997, 02.06.2000 tarih ve 24067 sayılı RG) ile 89. md partinin kapatılmasına yönelik olarak uygulanmamış, doğrudan Anayasa uygulanarak parti kapatılmamıştır. Bu yaklaşım, 1999'daki Siyasi Partiler Kanunundaki değişiklik ile de yasal tabana kavuşmuştur. Siyasi Partiler Kanunu değişikliği sonucu Anayasada kaynağı olmayan ve Siyasi Partiler Kanununun dördüncü kısmında yer alan pek çok yasak artık doğrudan bir kapatılma nedeni sayılmamalıdır, değişiklik kapatma sebeplerini Anayasa doğrultusunda (AY 68/4, 69/5,6,10) sınırlamıştır (SPK md 101). Bkz. Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku*, YKY yay., İstanbul 2001, s. 182-183

⁶⁷ *TBKP-Türkiye* kararı, a.g.e., s. 390. Fazıl Sağlam, komünist isimli bir partinin kurulmasının yasaklanmasını Anayasaya aykırı bulurken, bu maddedeki faşist, teokratik, din ve mezhep, bölge gibi bazı adlarla kurulan partilerin yasaklanmasını Anayasaya aykırı bulmamaktadır. Fazıl Salam, *Siyasal...*, a.g.e., s. 125-127.

⁶⁸ Venedik Komisyonu raporu için bkz. www.coe.fr/venice

⁶⁹ K. İnel Raporlarda yer alan sorunların, sadece, uygulamadan kaynaklandığını belirtmektedir. Bkz. Kayıhan İnel "Kopenhag Kriterleri Bağlamında Türk Ceza Hukuku", *Anayasa Yargısı*, Nisan 2000, S. 17, s. 407. KOB'sinde kısa vadeli öneriler arasında, uluslararası kuruluşlar ve AB ülkeleriyle işbirliği yapılarak, hukuku uygulayan görevlilere insan hakları eğitimi verilmesi yer almaktadır. Bu yönde özellikle kolluk güçleri, yargıç ve savcılar ve diğer memurlara yönelik meslek içi eğitim son derece önemlidir. Ulusal Programda eğitim konusuna yer verilmiş ve bu konudaki çalışmalara kısmen de olsa başlanmıştır. Ayrıca kamu görevlilerin maaşlarının düşüklüğü ve özellikle yargıçların ağır iş yükü yukarıda belirtilen bazı sorunların kaynağında yer almaktadır, bu konularda da adım atılması gerekmektedir.